

Eleştiri Nedir, Bağa Destursuz Girenler Nasıl Eleştirilmelidir?

Whats Criticism And How To Criticise Those Interfere In One's Scope Inpertinently?

Yakup KARASOY*

Özet

Bu makalede, “tenkit” sözünün nereden geldiği, “eleştiri” sözünün ne zamandan beri bu söz yerine kullanıldığı; eleştirinin anlamı, amacı, nasıl yapılması gerektiği, eleştiri yaparken dikkat edilmesi gereken hususlar ele alınmıştır. Ayrıca, ilk yazılı kaynaklarımız sayılan Orhun Abideleri’nden günümüze kadar geçen süreçte, Türkler tarafından yapılan eleştiri örneklerinden bahsedilmiştir. Edebî ve bilimsel eleştirinin tanımı yapılmış, özellikle bilimsel eleştirinin son yıllardaki durumu da değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tenkit, eleştiri, edebî eleştiri, bilimsel eleştiri.

Abstract

This article covers the etymological root of the concept “criticism”, its sense, its aim, its application and the specific points that are to be paid relatively great attention in the course of this process. In addition, it embraces the criticism exemplifications carried out by Turks throughout the period from Orkhun Monuments up until now. Besides, in this study we also realized a scientific definition of both literary and scientific criticism.

Key Words

Criticism, literary criticism, scientific criticism.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi.

“Sanat, edebiyat ve bilimsel eserleri inceleyerek onlar hakkında bir hükme varma, değerlendirme sanatı” olarak (Fr. Critique, İng. Criticism, Alm. Kritik) açıklanan tenkit kelimesi, Fransızca “critique” sözünü karşılamak için Tanzimat’tan sonra türetilmiştir. Yapı olarak Arapçaya uygun (tef’il vezninde) türetilmesine rağmen Arapçada kullanılmayan bir sözdür. Eskiden “tenkit” kelimesi yerine “ilm-i nakd” tabiri kullanılmıştır. Edebiyat-ı Cedideler “critique” kavramı için “nakd” kökünden türetilmiş olan “tenkad, tenakkud, intikad, tenkid” kelimelerini, Tanzimatçılar ise “muaheze, muhakeme” kelimelerini bu anlamda kullanmışlardır. Cumhuriyet döneminde “tenkit” kelimesi ile beraber “eleştiri” kelimesi de kullanılmaya başlanmıştır. Bugün “tenkit” kelimesi yerine “eleştiri, eleştirme”, “tenkit eden” anlamındaki “münekkit” kelimesi yerine de “eleştirmen” kullanılmaktadır (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, c.8 “Tenkit”:308).

“Tenkit” kelimesinin Arapçada kullanılmamasından dolayı, bu kelimenin kullanılmaya başlandığı günden itibaren yapısı ile ilgili bazı eleştiriler başlamıştır. Bunlardan en bilineni, hazırladıkları sözlüklerle devirlerinde önemli şahsiyetler olan Şemseddin Sami ile Muallim Naci arasındaki fikir ayrılığıdır. Şemseddin Sami “tenkit” kelimesinin kullanılmasını doğru bulmamaktadır (Sami1317:445). Muallim Naci ise bu kelimeyi savunur ve kullanılmasını gerektiğini vurgular (Naci 1978:290). Aslında bu atışmalar, edebiyatımızda Muallim Naci ile Şemseddin Sami arasında pek çok konuda görülen fikir ayrılığından sadece birisidir. Diğer bazı konularda da bu iki şahsın birbirlerine karşı fikrî münakaşalarını görmek mümkündür.

Eleştiri “spor, sinema, siyaset, müzik, tarih, dil, felsefe, eğitim” gibi pek çok alanda ve konuda yapılabilir. Bu eleştirilerin içinde “edebî eleştiri”önemli bir yer tutmaktadır. Edebî eleştirinin tarihi Helen uygarlığına; Eflatun’a, Aristo’ya kadar uzanır. Fakat o devirlerden Rönesans’a kadarki yıllar arasında yapılan eleştiriler, belli kalıplar dâhilinde yapılmıştır. Bu dönemlerde eserler söz sanatları ve dilbilgisi kuralları açısından eleştirilmiştir. 17. yüzyıla kadar da bu durum devam etmiştir. Uzun yıllar boyunca öğretim üyeleri, gazeteciler ve yazarlar görüşlerini ve eleştirilerini yazmış olsalar da, gerçek anlamda edebî eleştiri 19. yüzyılın ortalarında Charles Sainte-Beuve’ün “Critiques et portraits littéraires, Causeries de lundis, Nouveaux lundis” başlıklı yazısıyla başlamıştır. Edebî eleştirinin nasıl yapılması gerektiği konusunda değişik görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşler arasında cereyan eden bazı tartışmalardan sonra, edebî eleştiri ile ilgili bazı ölçüler ve buna bağlı olarak çeşitli metotlar oluşturulmuştur. Bu anlamda geçmişten günümüze kadar yapılan eleştiriler esas olarak dört döneme ayrılarak incelenmiştir: Klâsik eleştiri, Neo-klâsik eleştiri, Romantik eleştiri, Modern eleştiri (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, c.8 “Tenkit”:308).

Sonraki yıllarda eleştirinin daha geniş anlamda ele alındığını görüyoruz. Alanını genişleten ve iyice olgunlaşan eleştiri, yıllar içerisinde çeşitli türlere ay-

rılmıştır. Eleştirmenlerin eseri değerlendirme yöntemlerine göre şekillenen türler, değişik isimlerle sınıflandırılmış, bugün edebiyatın vazgeçilmez bir türü hâline gelmiştir.

Eleştiri bir edebî dal olarak gelişirken, eleştirmenlerin nasıl bir yöntem takip etmelerinin gerekliliği tartışma konusu olmuştur. İyi bir eleştirmenin dar kalıplar içinde, dogma fikirlerle yaşayan ve düşünen biri olmaması; övme, yerme ve karşı çıkışlarında mantık-gerçek sınırlarını zorlamaması ve eserin bütünlüğünü bozmadan kusurlarını belirtmesi ve tamamını reddetmemesi gerektiği önemle vurgulanmıştır. Eleştirmen ele aldığı eseri dil, şekil, üslûp, hayat görüşü, sosyal ve ahlakî değerler ve en önemlisi estetik değerler yönünden incelemelidir. Irwing Babbitt bir eleştirmenin nasıl olması gerektiği ile ilgili şunları yazmıştır: “Ciddî bir eleştirmen daha çok doğru bir değerler manzumesinin oluşturulmasıyla ve dolayısıyla şeyleri öz-anlatımıyla (self-expression) olduğundan daha düzgün, daha sağlıklı bir şekilde görmekle ilgilenir. Onun aslî ve vazgeçilmez erdemi denge ve istikrardır. Ve onun insanlığa sunabileceği, ya da insanlığın ondan beklediği şey, insanların karşısında ne yapacağını bilemez hâlde bir o yana bir bu yana gidip geldiği karşıt uçlar/çılgınlıklar üzerine yatırıcı bir rol oynamaktır”(Aydoğan 2002:7). Geçmişte ve günümüzde, Babbitt ve diğer eleştirmenlerin güzel ve isabetli tanımlarına uygun eleştiri ve eleştirmeni bulmak pek de kolay olmamıştır.

Doğrudan yapılan eleştiri yazıları dışında çeşitli incelemelerde, gazete ve dergilerdeki kitap tanıtma yazılarında, eserlerin önsöz ve takrizlerinde, mektup ve hatıralarda, röportaj, mülakat ve sohbetlerde de eleştiri yapılabilir. Yapılan eleştirinin bir değer taşıması için önce tarafsızlık, sonra iyi bir üslûp, fikrî ve felsefî birikim, sağlam bir mantık, aşırılıktan uzaklık ve okuyanın anlayabileceği sade bir dil gerekir.

Türk edebiyatında eleştirinin ilk örneklerini Orhun abidelerinde görürüz. Kültigin abidesinin güney cephesindeki şu cümleler, bir liderin milletine yönelik uyarısı ve eleştirisidir: “Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipekle kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırdı, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersin, Türk milleti, öleceksin!”(Ergin 1999:5).

Kaşgarlı Mahmut, Dîvânü Lügâti't-Türk adlı eserinin hemen başında, kitabı kaleme aldığı devirde Türklerin dünya siyasetindeki egemenliğine, önemine temas etmiş ve devamında “...Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur...”(Atalay 1985:4) cümlesiyle Türk dilini öğrenmenin gerekliliğini anlatmıştır. Ardından “Türk dilini öğreniniz, çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır.” şeklinde bir hadisin var olduğunu belirtmiştir. Hadisle ilgili şu sözlerinde “Bu hadis doğru ise –sorgusu kendilerinin üzerine olsun- Türk dilini öğrenmek çok gerekli

(vâcib) bir iş olur; yok, bu söz doğru değilse, akıl da bunu emreder”(Atalay 1985:4). Kaşgarlı'nın “gereklilik, tavsiye” ve yapılmadığı takdirde de “yanlış” olacağını vurguladığı sözlerinde, Türk dilini öğrenmeyenlere yönelik dolaylı bir “eleştiri” de vardır.

11. yüzyılda Yusuf Has Hâcib'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig'te de öğütlerle bezeli eleştiriler mevcuttur. Yusuf Hâs Hâcib, öğütlerde bulunurken aslında yanlışlara karşı doğrunun nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Aklın önemini anlatırken akılsızlığı, bilgiyi överken bilgisizliği, iyiliği överken kötülüğü, dili güzel kullanmanın öneminden bahsederken patavatsızlığı, devletin nasıl yönetilmesi gerektiğini anlatırken, yönetimde yapılan yanlışlıkları eleştirmektedir. Ama bu eleştiriler bugün anladığımız kurallar dâhilinde değil de, Yusuf Has Hâcib'in üslubuna göre şekillenmiştir. O, âlimlerle nasıl münasebetler kurulması gerektiği ile ilgili bölümdeki “Onları dinle, bilgilerine göre hareket et; tavır ve hareketleri hakkında arkalarından dedikodu yapma. Senin için lazım olan onların ilmidir; onlar insanlara yol göstererek, doğruluğa sevk ederler.” (Arat 1991: 314) anlamlarına gelen beyitlerinde, asırlar öncesinden “eleştirinin sınırları ve nasıl olması gerektiği” ile ilgili kurallar belirlemiş gibidir. Dilin fazileti ve sözün faydalarının anlatıldığı bölümde “Bil ki, ancak iki türlü insan konuşmaz: biri bilgisiz, biri de dilsizdir.”(Arat 1991:81)...Sözün faydası büyüktür; söz yerinde kullanılırsa, kulu yükseltir.”(Arat 1991:83) anlamlarındaki beyitlerinde de doğru ve yanlış söylemenin, söylerken de doğru söylemenin önemine dikkat çekmek istemiştir. “Akıl bir meşaledir, kör için gözdür; ölü vücut için can, dilsiz için sözdür”(Arat 1991: 141) derken de, yapılan her şeyin mutlaka akıl süzgecinden geçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kutadgu Bilig, Türklerin kendilerine mahsus bir eleştiri tarzları olduklarını en iyi gösteren bir eserdir.

12. yüzyılda, Edîb Ahmet b. Mahmut Yüknekî tarafından kaleme alınmış olan Atabetü'l-Hakayık adlı eserde de “tavsiye ve dolaylı eleştiri” örneklerini görmek mümkündür. Konuları ele alış ve işleyiş bakımından Kutadgu Bilig'i andıran eserde, dikkat çekici bazı örnekleri burada vermeyi uygun bulduk: “Kemik için ilik ne ise, insan için bilgi odur (Arat 1951:86)... Doğru ol, doğruluk yap ve adın doğruya çıksın; insanlar seni doğru olarak bilsinler(Arat 1951:88)...lüzumsuz alay ve mücadeleden sakın (Arat 1951:95)...İnsan ne kadar akıllı olsa, (yine) bir yanlışlık yapabilir. Ne kadar hüner sahibi olsa, bir kusuru bulunur. Bir kusurdan dolayı (adamların) başını kesen, yaşamak için, dünyada adam bulamaz (Arat 1951:95)...Kim iki yüzlü ise, o itibar sahibidir (Arat 1951:97)... Utanma kaybolmuş; araştırmakla kokusu dahi bulunmaz (Arat 1951:97).

Yazılı kaynaklar dışında özellikle sözlü edebiyatta çok fazla eleştiri örnekleri görmek mümkündür. Hele ki Türk edebiyatının sözlü ürünlerinin çokluğu nazarı itibara alınırrsa, örneklerin fazlalığı noktasında daha sağlıklı düşünebiliriz. Destanlarda, efsanelerde, masallarda, fıkralarda, kıssalarda Türk milletinin

eleştiri zekâsını görmek mümkündür. Özellikle atasözlerinde her konuda ve alanda eleştiri örnekleri ile karşılaşmaktayız.

Türk milleti İslâmı kabul ettikten sonra, toplumun bütün sahasını kuşatan İslâm inancı, edebiyatta ve dolayısıyla eleştiri anlayışında da kendi düsturunu kabul ettirmiştir. İslâm inancı eleştiriye "kusuru yüze vurma" şeklinde algılamıştır. Bu yüzden İslâmî edebiyatta eleştiriye soğuk bakılmıştır. Bu duruma rağmen divan şairlerinden bazıları ve diğer türlerde eserler veren yazarlar sanat, fert ve toplum hakkında, o devrin olayları ile ilgili eleştiriler yapmışlardır. Şeyhî'nin Harnâme'si, Fuzulî'nin Şikâyetnâme'si, Bağdatlı Ruhî'nin Terkîb-i Bend'i, Nefî'nin Sihâm-ı Kazâ'sı; Kâtip Çelebi ve Koçi Bey'in risaleleri, Nâimâ Tarihi bu döneme ait eleştirilere örnek teşkil etmektedir. Bu eserlerde bazen hiciv, bazen mizahla birleşen, uğranılan veya çevrede görülen haksızlıkların dile getirildiği, dönemin aksaklıklarının, kötü giden yönlerinin eleştirildiği yerler vardır. Kâtip Çelebi'nin, insan ve devlet ömrünün benzerliğinden yola çıkarak, devleti yönetenleri eleştirdiği şu cümleleri, bugün bile dikkatle okunmaya değer özelliktedir: "...Yani duyguların ve melekelerin menşei olan tabii hararet ve rutubet eksilmeye başlayarak, vücudun iyi beslenmesinden melekelerle gevşeklik geldiği gibi, tabii hararet ve rutubet makamında olan devlet adamları, seviye ve ehliyet cihetinden, noksana yüz tutmakla fikir hataları ve kötü tedbirler yüzünden, duyguların ve melekelerin benzeri olan asker ve halk işleri bozulur. İşlerin gerektirdiği hususlarda gafil bazı basit ve düşüncesiz devlet adamları, devrenin sonlarında, artık sönüp gitmeye yakın olan işi, orta devre sanıp düzeltmeye çalışır ve kendi hücumlara ve kınamalara hedef ve siyaset kılıcına kurban olur. Zamanın getirdiği fesadı attarın ilacı düzeltmez..."(Gökyay 1997:221).

Şuara tezkireleri, şairlerin divan veya divançe önsözlerinde belirttikleri sanat ve edebiyat nazariyeleri; Hüsn ü Aşk, Hevesnâme, Hayriyye gibi bazı bölümleri edebî eleştiri özelliği taşıyan eserler, belâgat kitapları, divan edebiyatında eleştirinin doğrudan ya da dolaylı olarak var olduğunu belgeleyen eserlerdir (Tolasa 1983: 7).

15. yüzyılın sonunda ve 16. yüzyılın başında yaşamış, Kuzey Hindistan ile Türkistan'ın büyük bir bölümünün hükümdarlığını yapmış olan Babür Şah'ın kaleminde, ideale yakın eleştiri örnekleri görmek mümkündür. Hatıralarını kaleme aldığı, Vekâyi veya Baburnâme'de, büyük şair, yazar, devlet adamı ve eserlerindeki Türkçülüğü, Türkçeciliği ile dikkat çeken Ali Şîr Nevâyî hakkındaki yazdığı şu cümlelerinde, bugünkü eleştiri anlayışına çok yakın bir anlatım vardır: "...Ali Şîr Bey emsalsiz bir adamdı. Türk dili ile o kadar şiir söylemiştir ki, kimse o kadar çok ve güzel söylememiştir (...) Bunlardan başka bazı eserleri de vardır; fakat bu zikredilenlere nispetle daha aşağı ve daha zayıftır. İnşalarını, Mevlâna Abdurrahman Câmî'yi taklit ederek toplamıştır. Velhâsıl herkes ve her iş için bir makale yazmış ve onları toplamıştır. Bir de Mîzânü'l-Evzân adlı bir aruz risalesi yazmışsa da, tenkit edilecek tarafı çoktur. Yirmi dört rubâi vezninden dört tanesinde yanılmıştır. Bazı bahirlerin vezinlerinde de yanılmıştır ve

bunlar aruz ile uğraşanlarca malûmdur (...) Farsça nazımda Fânî mahlasını kullanmıştır. Bazı beyitleri fena değildir; fakat ekserisi zayıf ve değersizdir. Musikide de iyi şeyler bestelemiştir. Güzel nakışları ve güzel peşrevleri vardır (...) Bu kadar hayırlı işlerde pek az kimse bu derece muvaffak olabilir..."(Arat 1987:186-187)

Tanzimat'ın ilanıyla beraber yeni bir medeniyetin etkisi altına girmeye başlayan sosyal hayatımızdaki değişimler edebiyatta da kendini hissettirmeye başlamıştır. Eleştiri anlayışı ve yöntemi de bu değişimden etkilenmiştir. İlk eleştiri örnekleri aslında eski geleneğin devamı gibidir. Üstelik eleştiriler tutarlı da değildir. Meselâ Ziya Paşa "Şiir ve İnşa" adlı makalesinde divan edebiyatını millî olmamakla ve yapaylıkla suçlamaktadır. Ona göre asıl Türk edebiyatı halk edebiyatıdır. Yine Ziya Paşa 1874 yılında Harabat'a yazdığı önsözde bu görüşlerinin tam tersini savunmuştur. Şinasi, Tercüman-ı Ahval'de sosyal ve edebî tenkitler yapmıştır. Namık Kemal ise hepten divan edebiyatına karşıdır ve onu tutarlı bir şekilde eleştirmiştir. Ona göre divan edebiyatı çok kaideci, şair ve yazara serbestlik tanımayan, duygu, düşünce ve hayalleri kalıplaşmış, hayattan kopuk bir yüksek zümre edebiyatıdır. Namık Kemal siyasî ve sosyal alanlarda da eleştiriler yazmıştır.

Tanzimat edebiyatı devrinde Fransız edebiyatından yapılan tercüme üzerine eleştiriler yoğunlaşmıştır. 1880-1886 yılları arasında da edebiyat akımları üzerine eleştirilerin arttığı görülmektedir. Öte yandan Ahmet Mithat Efendi, İsmail Hakkı, Beşir Fuad, Nâbizâde Nâzım arasında roman türü ile ilgili karşılıklı eleştiriler yapılmıştır. Bu tartışmalara eski ve yeni edebiyat üzerindeki münakaşalar da eklenmiştir. 1886 yılında nazım tekniği ve şiir dili üzerine Recâizâde Ekrem ve Muallim Naci arasında cereyan eden eleştirinin dozu öyle boyutlara gelmiştir ki, hükümetin araya girmesi neticesinde bu meşhur kavga ancak yumuşatılabılmıştır. Bu münakaşada Naci eskiyi (Divan edebiyatını), Recâizâde yeniği (Batı edebiyatını) savunmuştur.

Servet-i Fünûn devrinde artık eski edebiyat savunucuları güçlerini kaybetmişlerdir. Bu kez eleştirileri alan Servet-i Fünûnculardır. Eski edebiyat yanlıları onları "aşırı Fransız hayranlığına düşmek, nazımda suniliğe yönelmek ve anlaşılmayacak kadar ağır dil kullanmak" gibi konularda eleştirmişlerdir. Bu dönemde edebî eserlerin üslubu üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Servet-i Fünûncular, Tanzimat edebiyatındaki anlayışın daha da geliştirilebileceği üzerinde durmuşlardır. Bu düşünce çerçevesinde Cenab Şehabettin Servet-i Fünûn'un "Tetkikat-ı Edebiye" köşesinde eleştiriler içeren yazılar yazmıştır. Hüseyin Cahid'in estetik konusunda yayımlanan makalelerinde ve diğer bazı yazılarda Tanzimat edebiyatına kıyasla eleştirinin epeyce geliştiği görülmektedir.

Servet-i Fünûn'da da Doğu ve Batı edebiyatı çekişmeleri devam etmiştir. Özellikle Hüseyin Cahid, Batı edebiyatına karşı olan Ali Kemal ve Ahmed Rasim'e yönelik eleştirilerde bulunmuş, bu eleştirilerini 1910 yılında Kavgalırım adıyla neşretmiştir. Fransız tarzına adeta âşık olan bu dönem şair ve yazar-

ları, eleştiriyi de tarafsız yapmaya özen göstermeye çalışmışlardır. Bu döneme dair önemli eleştiri örnekleri olarak şu eser ve yazıları sıralayabiliriz: Ahmed Şuayb'ın *Bir Musâhabe-i Edebiye* (1899), Cenab Şehabeddin'in *Biraz Psikoloji* (1898), Mehmet Rauf'un *Şu Tenkid Meselesine Dair ve Tevfik Fikret'in Münakaşâtımızda Ne Eksik?* (1898).

Servet-i Fünûn döneminde nazari bilgilerin yanında tarafsız eleştiri usulleriyle yazılmış örnekler de çoğalmaya başlamıştır. Fakat 1908'de bu dönem noktalandığında eleştiri örneklerinde de nisbî bir azalma görülmüştür. Döneme ait eleştiri örnekleri Cumhuriyet'in ilanından sonra çeşitli başlıklar altında yayımlanmıştır (Ercilasun 1981: 6-7)

Servet-i Fünûn edebiyatını benimsemeyen edebiyatçıların eleştirileri daha çok şiddetli tartışmalardan oluşmuştur. Ahmet Rasim bu yazarların başında gelir. Mehmet Celâl hem eski hem de yeni edebiyatı çeşitli yönleriyle eleştirmiştir. Hüseyin Cahid'le girdiği münakaşalarla bilinen Ali Kemal de devrin önemli eleştirmenlerindedir. İsmail Safa ise eski ve yeni edebiyatın iyi yönlerini göstermeye çalışan bir yazar olmuştur.

Aslen Servet-i Fünûn edebiyatının kaidelerini benimsemiş olan bir grup yazar ve şair, Fecr-i Âtî edebiyatını başlatmışlardır. Servet-i Fünûnculara yapılan eleştiriler bunlara da yöneltilmiştir. Fakat onlara yapılan asıl eleştiriler, 1911 yılında yayımlanmaya başlayan Genç Kalemler dergisiyle başlamıştır. Genç Kalemler dergisi etrafında toplananlar, millî bir edebiyat oluşturma gayesindeydiler. Bu görüşü savunan yazar ve şairler özellikle "Yeni Lisan"ı, yani sade bir Türkçeyi savundukları için, tartışmalar dil ve millîleşme kavramları etrafında cereyan etmiştir. Fecr-i Âtî döneminin önemli eleştirmenleri Yakup Kadri, Ali Canib, Ahmed Haşim, Hamdullah Suphi, Köprülüzâde Mehmed Fuad, Şehabeddin Süleyman ve Müfid Ratib'dir. Özellikle Şehabeddin Süleyman bu grubun sözcüsü gibidir. Bu fikri benimseyen Hamdullah Suphi, Ali Cânib ve Celâl Sahir gibi yazarlar sonradan millî edebiyat çizgisine geçmişlerdir. (Akyüz 1990: 153-154)

Millî edebiyat cereyanı, Türk edebiyatını bütünüyle yeni bir çizgiye doğru yönlendirmiştir. Millî bir devletin tohumlarının atılmaya başladığı bu dönemde, "Türkçülük, milliyetçilik, millî vezin, sade ve anlaşılabilir bir dil" gibi konular üzerine yapılan eleştirilerin ve kavgaların sayısı oldukça fazladır. Genç Kalemler dergisi kapanıncaya kadar Ömer Seyfeddin ve Ali Cânib millî edebiyatı ve yeni lisanı hararetle savunmuşlardır. Ali Cânib, görüşlerini şiddetle eleştiren Cenab Şehabeddin'e karşı yaptığı eleştirilerini 1918 yılında Milli Edebiyat Meselesi ve Cenab Bey'le Münakaşalarım adıyla yayımlamıştır. Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın Bugünkü Edebiyat ve Raif Necdet'in Hisler ve Fikirler, Hayât-ı Edebiyye adlı eserleri, millî edebiyatın başlıca eleştiri ürünleri olarak sayılabilir. Hamdullah Suphi ve Yakup Kadri'nin bazı makaleleri de dikkate değer eleştiri örnekleridir. (Akyüz 1990: 189-190)

Batılı tarzda ilk olarak Tanzimat devrinde ele alınan eleştiriler, Cumhuriyet dönemine kadar arzu edilen kıvama (çok az sayıdaki örnekler dışında) bir

türlü ulaşmamış, şahsî kavgalar ve polemiklere alet edilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise eleştiri daha geniş bir kadro tarafından ele alınmıştır. Hatta eleştirmenliği kendine meslek edinenler bile çıkmıştır. Eleştiriler geçmişe oranla daha ciddi ve tarafsız olarak yapılmaya başlanmıştır. Buna rağmen istenilen ölçüye bu dönemde de ulaşamamıştır.

Cumhuriyet dönemindeki eleştirilere dünya görüşleri, ideolojiler ve bunlara bağlı olarak gelişen sanat, dil, edebiyat teorileri kaynaklık etmiştir. Özellikle 1960'lı yıllarda ideolojik yaklaşımlar ve bu yönde yapılan değerlendirmeler ön plana çıkmış, eserlerin gerçek değerleri ve sanat yönlerini değerlendirme yerine onları tamamen kabul eden ya da reddeden eleştirilerin sayısı artmıştır. Özellikle sol çevrelerce Marksist temele oturtulmaya çalışılan “nesnel-bilimsel” eleştiriye karşı akademik çevrelerce objektif eleştiri metotları geliştirilmiştir.

Bu dönemde bazı yazarlar eleştiri türünde kaleme aldıkları yazıları ve eserleriyle ön plana çıkmışlardır. Bunlar arasında ilk akla gelenlerden biri Nurullah Ataç'tır. Önce tiyatro alanındaki eleştirileriyle tanınan Ataç, sonraları şiire yönelik eleştiriler kaleme almıştır. Bazen çelişkileriyle karşımıza çıksa da zengin kültürü ve samimi tutumu sayesinde genç şairlere yol göstermiş ve Garib şiir topluluğunun doğmasında etkili olmuştur. Eleştiriye yönelik Günlerin Getirdiği, Karalama Defteri, Ararken, Diyelim, Söz Arasında, Prospero ile Caliban, Okuruma Mektuplar adlı eserleri vardır. Yapıcı tutumu ve geniş bakış açısıyla Suut Kemal Yetkin, dönemin diğer bir eleştirmenidir. Onun da eleştirileri içeren Edebiyat Konuşmaları, Edebiyat Üzerine, Günlerin Götürdüğü, Düşün Payı, Yokuşa Doğru, Şiir Üzerine Düşünceler adını taşıyan eserleri vardır. Selâmi İzzet Sedes ise genellikle tiyatroya yönelik eleştiriler kaleme almıştır. Onun eleştiri içeren eserleri şunlardır: Tiyatro Sanatı, Tiyatroya Dair, Tiyatro Konuşmaları. Nihat Sami Banarlı'nın Türkçenin Sırları adlı eseri de güzel bir eleştiri örneğidir. Vedat Günyol eleştirileriyle eser, sanatçı ve sorunlarını dile getirmiş, yeni isimlerin tanınmasında katkıları olmuştur. Dile Gelseler, Çalaka-kalem, Daldan Dala onun eserleridir. Mehmet Kaplan sanat ve edebiyatla ilgili araştırma, inceleme, metin tahlili, deneme ve eleştirileriyle tanınmıştır. Şiir Tahlilleri, Büyük Türkiye Rüyası, Cumhuriyet Devri Türk Şiiri, Edebiyatımızın İçinden, Hikâye Tahlilleri eleştiri içeren eserleridir. Fethi Naci de dönemin önemli eleştirmenlerindendir. Toplumcu sanatı oluşturmak ve yönlendirmek için çaba sarf etmiştir. Onun eleştiriye yönelik eserleri şunlardır: İnsan Tükenmez, Gerçek Saygısı, On Türk Romanı, Türkiye'de Roman ve Toplumsal Gelişme, Eleştiri Günlüğü (Akyüz 1983:199-201).

Yukarıda adlarını ve eserlerini zikrettiğimiz yazarların dışında, bazı yazarların eserleri de ciddi eleştiri örnekleri olarak görülmektedir. Bu yazarlar ve eserlerinin adlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler; Orhan Şaik Gökyay, Destursuz Bağa Girenler; Cevdet Kudret, Dilleri Var Bizim Dile Benzemez ve Bir Bakıma; Burhan Arpad, İlk Gece; Orhan Burian, Denemeler ve Eleştiriler; Berna Moran, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış; Mehmet Fuat, Düşünceye Saygı; Edip Cansever (Hüseyin Cöntürk'le

beraber), Çok Kapılı Oda; Asım Bezirci, Günlerin Götürdüğü Getirdiği; Âlim Kahraman, Bir Duyarlığın Çağdaş Biçimleri (Gür 1984: 4734-4735). Cumhuriyet döneminde eleştiri alanında sivriyen diğer yazarlar şunlardır: Metin And, Peyami Safa, Necmeddin Hacıeminoğlu, Cemil Meriç, S.Esat Siyavuşgil, Rauf Mutluay, Sami N.Özerdim, Muzaffer Uyguner, Konur Ertop, Doğan Hızlan, Emin Özdemir, Hilmi Yavuz, Mehmet Doğan, Selim İleri, Adnan Berk, Muhtar Körükçü, Atilla Özkırımlı (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Tenkit":312). Bu yazarlar ve eserlerinden başka, Türk Dili dergisinin 142. (Temmuz 1963) ve 234. (Mart 1971) sayıları ve Hece dergisinin 77-78-79. (Temmuz 2003) sayıları "Eleştiri Özel Sayısı" olarak yayınlanmıştır. Bu özel sayılarda da çok değerli eleştiri yazıları vardır.

Türk toplumunda ve edebiyatında eleştirinin hiçbir zaman istenilen seviyeye ulaştığını söyleyemeyiz. Bizde geçmişte de bugün de eleştiri amacına yönelik yapılmamış, tarafsız ve kişisellikten uzak eleştiri örneklerinin sayısı arttırılamamıştır. Bazen küçük fikir ayrılıklarından dolayı, bazen de tamamen kişisel kavgalar neticesinde eleştiriler yapılmıştır. Bu gibi eleştiriler hiçbir zaman edebiyatımıza ve bilim dünyamıza faydalı olmamaktadır. Hatta toplum nazarında bilim adamının saygınlığını da düşürmektedir. Hâlbuki bilimsel, toplumsal veya politik konularda sorunları çözmek için "gerçeklerle yüzleşmek ve akılcı bir tartışma akışını izlemeye gönüllü olmak yeterlidir."(Chomsky 2002:11) Geçmişte Recâizâde Mahmut Ekrem ve Şemseddin Sami ile Muallim Naci arasında cereyan eden münakaşalar bu türden eleştirilerdir. Yakın tarihimizde siyâsî ve ilmî alanda Talat Tekin-Necmettin Hacıeminoğlu, Zeynep Korkmaz-Semih Tezcan, A.Bodroglıgeti-A.F.Karamanlıoğlu, Necip Fazıl Kısakürek-Nazım Hikmet, Peyami Safa- Nazım Hikmet, Zeki Velidi Togan- M.Fuat Köprülü, Hüseyin Nihal Atsız-Sabahattin Ali, İbrahim Kafesoğlu-Osman Turan, Fevziye Abdullah Tansel-Ömer Faruk Akün, Ahmed Davudoğlu-Hayrettin Karaman ve buna benzer daha pek çok karşılıklı eleştirilere şahit olunmuştur. Türk dilinin önemli bilim adamlarından Prof. Dr. Talat Tekin'in Türkoloji Eleştirileri adı altında yayınladığı eleştiri yazılarında, yukarıda bahsettiğimiz kişisel husumetlerle yapılan eleştiri örneklerini görmek mümkündür. Tekin, kırka yakın eleştiri yazısına yer verdiği kitabında, kişisel kavgalara girmediği yazılarında belli bir ilmî seviyeyi yakalamıştır(Tekin, 1997).

Nasıl ki bir konu ile ilgili eleştiri yaparken, eleştirilen şeye hepten kötü demek yanlış ise, Türk yazı hayatında eleştiriye değerlendirenken, kötülerin yanında iyileri görmemek de yanlış olacaktır. Bizce eleştirinin Türk toplumuna uygun olarak yapıldığı dönemler, Türklerin İslâmlığı kabul ettikten sonraki dönemle, Tanzimat'a kadar geçen zamanda kaleme alınan eserlerdeki üslûptur. Tanzimat'tan sonra edebiyatımıza giren üslûp genelde kırıcı ve art niyetli olmuştur. Biz, batının belli kurallarla şekillendirdiği eleştiriye uygulayamadık. Tabii bunu genel anlamda söylüyoruz. Yoksa münferit olarak seviyeli ve kaliteli eleştiriler yapmış olan eleştirmenlerimiz de yetişmiştir. Özellikle Cumhuriyet

devri eleştirmenleri olarak yukarıda adlarını zikrettiğimiz şahısların çoğu, saygın eleştirmenlerdir.

Son yıllarda, ideolojinin toplum, bilim ve edebiyat üzerindeki etkisinin azalmaya başladığı yıllarda, tarafsız eleştirilerin sayısı artmıştır. Gerek bilimsel yayınlar ve teoriler hakkında ve gerekse gelişen edebiyat ile ilgili son derece kaliteli eleştiri örnekleri yayımlanmıştır. Bunlardan biri de Geoffrey Lewis'in 2004 yılında yayımlanan, Türk dil reformunu işlediği Trajik Başarı, Türk Dil Reformu adlı eseridir.(Lewis 2004) Lewis'in eseri, Cumhuriyet'ten bugüne kadar uygulanan dil politikaları üzerine yazılmış objektif bir eleştiri kitabı hüviyetindedir. Trajik Başarı'yı okurken, Lewis'in yazdıklarının yıllar önce bize sözlü olarak anlatılmış olduğunu fark ettim. Öğrencisi olmaktan gurur duyduğum rahmetli hocam Prof. Dr. N.Hacıeminoğlu'na yüksek lisans dersi esnasında, "İngilizcenin Türkçe üzerindeki baskısı" ile ilgili bir soru yöneltmiştik. Soruya cevabında, Türk dilinin partiler ve fikirler üstü bir yerinin olması, onun millî bir politika etrafında korunması ve asla kısır kavgalara alet edilmemesi gerektiğini vurgulamıştı. Hocamızın vasiyeti "objektif olmak, kişisel kaygılarımız için değerlerimizi yıpratmamak"tı.

1996 yılında, İlmî Araştırmalar dergisinde (sayı 2) Mertol Tulum'un Menâkıbu'l-Kudsiyye adlı kitaba yazdığı bilimsel eleştiri ve İsmail E.Erünsal ile A.Yaşar Ocak'ın eleştiriye yazdıkları cevap (İlmî Araştırmalar, sayı 3:182) – sonuç bölümündeki kişisel dokümantasyonlar müstesna- değerlendirme ve kalite olarak dikkate değer eleştiri örnekleridir. Oktay Sinanoğlu'nun "Bye-Bye" Türkçe adlı eserinde, Türkçenin İngilizceye karşı düşürüldüğü durumlar değerlendirilmektedir. "Bye-Bye" Türkçe, İlginç tespitlerin yanında öfkeli eleştirilerle dolu bir kitaptır (Sinanoğlu 2001). Bu örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. Bu da gösteriyor ki, her geçen gün eleştiri tanımına ve kurallarına uygun bir şekilde yapılmaktadır. Bu sevindirici bir gelişmedir.

Bilimsel eserlerin eleştirisi yapılırken, kişisel düşüncelerin tamamen ortadan kaldırılması ve objektif bakış açısının en ufak bir sapma göstermeden uygulanması gerekir. Aksi takdirde bu eleştiri bilimsel olmaktan çıkar. Çünkü pozitif bilim duyguların ön plana çıkarıldığı bir saha değildir, olmamalıdır. Orada sadece gerçekler görülmeli, küçük hesaplara ve şahsî bakış açısına prim verilmemelidir. Gürsel Aytaç da "Eleştirinin incelemeye iç içe yürütülmesi gerekir. İnceleme ise "metne bağlı", yani eseri esas alan yöntem, benim çoğunlukla uyguladığım metottur"(Aytaç 1991:50) cümleleriyle bizim görüşlerimize paralel fikirlere sahip olduğunu göstermektedir. Aslında eleştirinin de aklın da yolu bunu işaret eder. Diğer bir söyleyişle, aklın da eleştirinin de yolu birdir.

Bizim çalışmamızda vurgulamak istediğimiz asıl konu, edebî eleştiri veya herhangi bir tanıtımdan farklı olarak, bir kaynak eserin eleştirisinin nasıl yapılması gerektiğidir. Bugün bilimsel eserler üzerine yapılan eleştiriler genellikle "kitap tanıtımları" hüviyetindedir. Eserin oluşturulması ile ilgili "metnin sağlam oluşturulup oluşturulmadığı, gramer özelliklerinin kusursuz bir şekilde ele alınıp alınmadığı, imlâsı, verilen bilgilerin diğer kaynaklardaki bilgilerle des-

tekleme” gibi hayatî konularda, sorgulayıcı ve incelemeye dayalı eleştirilere ihtiyacımız var. Eğer bu özelliklere dikkat edilerek ele alınan eleştiri yazıları yazılmazsa, bugün yaşadığımız “ucuz ve hatalarla dolu” bilimsel kitapların basımı teşvik edilmiş olur. Bu konuların ciddiye alındığı eleştiriler artarsa, her önüne gelen çalاکalem bilimsel kitaplar, makaleler yazamayacak; dolayısıyla toplam bilimsel kalite de düşmemiş olacaktır. Orhan Şaik Gökyay’ın cesurca kaleme aldığı, çalışmamızın başlığına da ilham kaynağı olan Destursuz Bağı Girenler adlı kitabı, bilimsel başıboşluğu sorgulayan ve alelade yazılmış bilimsel eserleri eleştiren çok değerli bir kitaptır. Gökyay, gülünç denebilecek kadar belirgin hatalarla dolu eserleri ve bu eserlerin sahiplerini kendine has eğlendirici üslûbuyla eleştirmiştir. 47 ayrı eleştiri yazısından oluşan Destursuz Bağı Girenler, bilimsel eleştiri türünün mümtaz eserlerinden biri sayılmaktadır (Gökyay 1982). Bugün böyle kitapların varlığına muhtacız. Doğru ile yanlışın neredeyse aynı kefedede değerlendirildiğı, ahbap çavuş ilişkisi ile sözde bilim adamlarının yetiştirildiğı bu karanlık devri, ancak Gökyay gibi kalemi ve yüreğı berk insanlar aydınlatılabilir.

Buraya kadar, ayrıntılara girmeden ilk yazılı kaynaklarımızdan bugüne, eleştiri ile ilgili kaleme alınmış eserlerden bahsettik. Genel bir edebî eleştiri veya tanıtımlardan ziyade bir kaynak eserin eleştirisinin nasıl olması gerektiğini vurgulamaya çalıştık. Şunu özellikle belirtelim ki, biz eleştirmenliğı meslek edinmiş biri değiliz. Fakat doğru bildiklerimizi ve yanlış gördüklerimizi topluma anlatmayı görev addediyoruz. Amerikan politikalarının yanlışlığına yönelik çıkışlarıyla tanınan ünlü muhalif, dilbilimci Noam Chomsky, aydınların toplumdaki rolleri ile ilgili sözlerinde bu durumu şöyle izah etmektedir: “Tarihçileri, gazetecileri, politik yorumcu ve bilim adamlarını kapsayan bu toplumsal kesim, belirli bir toplumsal gerçekliliğı çözümleme ve tanıtma yükümlülüğünü üzerine alır. Çözümleme ve yorumlamayla, toplumsal gerçekler ve nüfusun çoğunluğu arasında aracı olarak görev yaparlar.”(Chomsky 2002:10) Yapmaya çalıştığımız şey, Chomsky’nin açıklamalarından farklı bir şey değildir. Zaten bilimin ve bu vesileyle toplumun gelişmesi, ilerlemesi için de yanlış gördüklerimizi insanlarımızı anlatmamız gerekmektedir. Bu yolla hem yanlışlar düzelecek, hem de toplumun “güvenilir ve saygın insanlar” olarak gördüğü, sözlerine güvendiğı bilim adamlarının itibarı yükselecektir.

Eleştirinin amacı “bağıcı dövmek değil, üzüm yemek” olmalıdır. Biliyoruz ki, eleştiri yapacak kişinin yüksek düzeyde gelişmiş bir gerçeklik hissine sahip olması gerekir. Bu durum herkeste bulunabilecek bir meleke değildir. T. S. Eliot “Gerçek duygusu oldukça yavaş gelişir ve en eksiksiz inkişafı belki de bir uygarlığın zirvesi demektir”(Eliot 2002:118) diyor. Eleştiri yapan kişi objektif olmak adına bütün gayretini ortaya koymalıdır. Bu kadar dikkatten sonra olabilecekler “sürç-i lisan” sayılmamalıdır.

Türk eleştiriciliğinin önemli simalarından biri olan Berna Moran, kaleme alınan her yazıda yazarın özel ve gizli duygularının olabileceğini şu sözlerle açıklamaktadır: “Yazarı yazmaya iten, açığı vuramayıp bastırmak zorunda

kaldığı isteklerdir, o hâlde bunlar bir yolunu bulup kılık değiştirerek kendilerini eserde belli edeceklerdir; tıpkı hepimizin rüyalarında kendilerini gösterdikleri gibi.”(Moran 1999:152) Jacques Barzun ve Henry F. Graff ise modern bir araştırmacının kaleme aldığı eserin dili ile ilgili titizlenmesi gerektiğini şu cümlelerle izah etmişlerdir: “Anlatmak istediğiniz fikirlerin okuyucunun zihninde tam olarak canlanacağından emin oluncaya dek, bütün sözcük ve cümleleri tek tek yeniden gözden geçirmelisiniz.”(Barzun,Graff 1997:132) Bizi yazmaya iten özel ve gizli bir sebep yoktur. Ama bir eserde en azından sözcük ve cümlelerin ne anlama geldiğini anlayabilecek kadar düzgün yazılması gerektiğini de belirtmek istiyoruz. Görüldüğü gibi gayemiz yanlış göstermek, yanlış yapanları doğru bir zemine oturtmaktır. Bu zemin, bilim adamlarının unvanlarına göre sıralandığı soyut koltuklar değil, gerçeğin herkesi bağrına basan somut kucağıdır. ©

KAYNAKLAR

- Akyüz , Kenan (1983), “Yeni Türk Edebiyatı”, *Türk Ansiklopedisi*, c.32, Ankara, s.199-201.
- Akyüz, Kenan (1990), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul.
- Arat, Reşit Rahmeti (1951), *Atabetü'l-Hakayık*, İstanbul.
- Arat, Reşit Rahmeti (1987), *Vekayi, Babur'un Hâtıratı*, cilt: II, Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig*, Ankara.
- Atalay, Besim (1985), *Dînâvü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, Ankara.
- Aydoğan, A. (2002), “Sunuş”, *Eleştiri Anlamı ve İşlevi*, İstanbul.s.7-34.
- Aytaç, Gürsel (1991), “Eleştiri Üzerine”, *Millî Kültür*, Sayı:85, Ankara, s.50-51.
- Barzun, Jacques, Garff, Henry F. (1997), *Modern Araştırmacı*, (Çev.Fatoş Dilber), Ankara.
- Chomsky, Noam (2002), *Dil ve Sorumluluk* (çev. Hüsnü Özasya), İstanbul.
- Eliot, T.S. (2002), “Eleştirinin İşlevi”, *Eleştiri Anlamı ve İşlevi*,(Çev.A.Aydoğan) İstanbul.s.109-121.
- Ercilasun, Bilge (1981), *Servet-i Fünûn'da Edebî Tenkid*, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1999), *Orhun Abideleri*, İstanbul.
- Eriüsal, İsmail E., Ocak, A. Yaşar (1996), “Öğretirken Öğrenmek”, *İlmî Araştırmalar*, s.3, İstanbul.s.123-182.
- Gökyay, Orhan Şaik (1982), *Destursuz Bağa Girenler*, İstanbul.
- Gökyay, Orhan Şaik (1997), *Kâtip Çelebi'den Seçmeler I*, İstanbul.
- Gür, Âlim (1984), “Cumhuriyet Devrinde Eleştiri”, *Büyük Kültür Ansiklopedisi*, c.9, Ankara, s.4734-4735.
- Lewis, Geoffrey (2004), *Trajik Başarı, Türk Dil Reformu*, (Çev. Mehmet Fatih Uslu), İstanbul.
- Moran, Berna (1999), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul.
- Naci, M. (1978), *Lügat-i Naci*, İstanbul.
- Sami, Ş. (1317), *Kâmus-ı Türki*, İstanbul.
- Sinanoğlu, Oktay (2001), “Bye-Bye” *Türkçe*, İstanbul.
- Tekin, Talat (1997), *Türkoloji Eleştirileri*, Ankara.
- Tolasa, Harun (1983), *Sehi, Latifi, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre XVI. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, İzmir.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1998), c.8, İstanbul.